

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL ONLINE CONFERENCE

TEACHING FOREIGN LANGUAGES

TSUL ICON FLT

TASHKENT 2021

THE MINISTRY OF JUSTICE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

TASHKENT STATE UNIVERSITY OF LAW

An international scientific and practical online conference on the topic
**TSUL INTERNATIONAL CONFERENCE ON
TEACHING FOREIGN LANGUAGES
(TSUL ICON - FLT)**

Foreign languages department

Tashkent – 2021

ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИДА МАКРОГРАДУОНИМИЯ

Абдуллаева Наргиза

ЎзМУ, Инглиз филологияси кафедраси,

PhD, доц.в.б. n.abdullayeva@nuu.uz

DOI 10.5281/zenodo.4963107

Аннотация: Мазкур мақолада лексик-семантик парадигма – градуонимиянинг бир тури бўлган макроградуонимия ҳамда унинг инглиз ва ўзбек халқ мақоллари таркибида учраши ўрганилган бўлиб, унинг мазкур икки тилдаги мақоллар таркибидаги турлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *мақол, паремология, градуонимия, макроградуонимия.*

Мақол таркибидаги даражаланиш муносабати бевосита унинг компонентлари орасидаги луғавий градуонимияга асосланади. Луғавий градуонимиянинг бир нечта турлари ўзбек тилшунослари томонидан ўрганилган. Хусусан, луғавий даражаланишнинг мазмуний кўламларида бир томонлама (*чақалоқ – гўдак – бола – ўсмир – йигит*), айланувчан (*ёз – куз – қиш – баҳор*), марказдан қарама-қарши томонларга борувчи (*совуқ – илиқ – иссиқ*) [2, 83-85] каби йўналишлар мавжудлиги О.Бозоров томонидан айтиб ўтилган эди. Кейинроқ Ж.Ш.Джумабаева томонидан лексик градуонимиянинг мазкур хусусиятларини янада чуқур тадқиқ қилиб, бир томонлама даражаланишнинг ўсувчи ёки камаювчи турлари аниқлаб берилди ва бундай даражаланиш қатори «микроградуонимик қатор» деб аталди; марказдан қарама-қарши томонларга йўналувчи икки қутбли ўзаро антонимик муносабатларга эга градуонимлари мавжуд қаторлар «макроградуонимик қатор» деб аталди [3, 26]. Агар макроградуонимик қатор аъзолари учта бўлса, ушбу макроградуонимик муносабат «ийғиқ макроградуонимия» дейилади, агар бундай қатор аъзолари учтадан ортса, ушбу макроградуонимик муносабат «ёйиқ макроградуонимия» дейилади. Макроградуонимиянинг мазкур ички турлари яна ўз ўрнида лексема

маъносидаги белгининг ошиб ёки камайиб боришини ифодалашига кўра ўсувчи ва камаювчи турларга ажралади.

Градуонимиянинг юқорида санаб ўтилган барча турлари ҳам инглиз тилидаги, ҳам ўзбек тилидаги мақолларнинг таркибида кўзга ташланади. Буни қуйидаги мисоллар билан исботлаш мумкин. Баъзи градуонимик қатор аъзолари фақат битта мақолнинг таркибида мавжуд бўлса, баъзилари эса бир нечта мақол таркибида қатнашади. Масалан, *little* → *average* → *much* ўсувчи йиғиқ макроградуонимик қатори бир қанча инглиз халқ мақоллари таркибида учрайди: *A little too late, is much too late; He is not poor that has little, but he that desires much; He that desires but little has no need of much; He that eats least eats most; Less is more; Politeness costs little, but yields much; Promise little, but do much*. Қуйидаги ўзбек халқ мақоллари ҳам биргина *тор* → *лойиқ/ўртача* → *кенг* ўсувчи йиғиқ макроградуонимик қатори градуонимларини ўз таркибида сақлайди: *Тор тортишиб йиқилар, Кенг – кенгашиб; Торга – тор дунё, Кенга – кенг дунё; Оёқда этигинг тор бўлса, Дунё кенглигидан не фойда; Уйимиз тор бўлса ҳам, Кўнглимиз кенг*. Инглиз тилидаги *difficult/hard* → *normal* → *easy* камаювчи йиғиқ макроградуонимик қатори градуонимлари шу тилдаги фақат *All things are difficult before they are easy* мақолида учрайди. Шу каби ўзбек тилидаги *қийин* → *ўртача* → *осон* камаювчи йиғиқ макроградуонимик қатори аъзолари *Қуда бўлмоқ – қийин, Жудо бўлмоқ – осон* мақоли таркибида мавжуддир. Ҳар икки тилда ҳам градуонимик қаторнинг ҳар бир турига хос бўлган градуонимларнинг бир нечта мақоллар таркибидаги иштирокини кузатишимиз мумкин [1].

Инглиз тилида ҳам, ўзбек тилида ҳам бир нечта мақоллар мавжудки, уларнинг таркибидаги градуонимлар уларнинг ўсувчи ёки камаювчи градуонимик қатордаги тартибига мос келмаган ҳолда жойлашади. Масалан:

➤ *England is the paradise of* ➤ *Бор товоғим, кел women, the hell of horses, and the товоғим,*

purgatory of servants.

Бормасанг, келмасанг,

Ўртада син товоғим.

Инглизча мақолда *hell* → *purgatory* → *heaven/paradise* йиғиқ макроградуонимик қаторининг учта аъзоси ҳам қатнашган бўлиб, лекин уларнинг мақолдаги тартиби градуонимик қатордаги тартибидан фарқ қилади. Ўзбек тилидаги мақолда эса *кетмоқ/бормоқ/тарк этмоқ* → *қолмоқ* → *келмоқ* йиғиқ макроградуонимик қаторининг фақат икки аъзоси қатнашган бўлиб, ушбу мақолда ҳам уларнинг жойлашув тартиби градуонимик қатордагидек эмас. Яна шундай мақоллар борки, уларнинг таркибида бир эмас, иккита йиғиқ макроградуонимик қатор аъзолари жой эгаллаган. Бу каби мақоллар фақат инглиз тилидаги мақоллар орасидан топилди, ўзбек тилининг паремиологик фонидан эса топилмади. Масалан, қуйидаги мақолда *be born* → *live* → *die* ва *poor* → *normal* → *rich* йиғиқ макроградуонимик қаторлар аъзолари мавжуд: *Fools live poor to die rich.*

Таркибида мақоллардаги жойлашув тартиби уларнинг градуонимик қатор тартибидан фарқ қиладиган градуонимлар ва бир мақолда бир турдаги бир нечта градуонимик қатор аъзолари қатнашган мақолларни «таркибида мазкур турга мансуб аралаш градуонимик қатор аъзолари қатнашган мақоллар» деб аташ тавсия этилади. Чунки бу каби мақоллар таркибида бир турга мансуб ўсувчи ёки камаювчи градуонимик қатор аъзолари қатнашган мақоллар қаторига қўшишнинг мантиқан иложи йўқ. Таркибида бир турга мансуб аралаш градуонимик қатор аъзолари қатнашган мақолларни градуонимларнинг кейинги турларига эга мақоллар орасида ҳам топиш мумкин бўлиб, уларнинг ҳар бирини ўз турининг ичида кўриб чиқамиз.

Ўз таркибида тўртта ёки ундан ортиқ градуонимларга эга ёйиқ макроградуонимик қатор аъзолари ҳам мақоллар таркибида ўсувчи, камаювчи ва аралаш шаклларда учрайди.

А) Таркибида ўсувчи ёйиқ макроградуонимик қатор аъзолари қатнашган мақоллар:

➤ *Never cast dirt into that fountain of which you have sometimes drunk. (never → rarely → seldom → sometimes → frequently/often → usually → always)* ➤ *Асли душман дўст бўлмас, Қайнаб қони қўшилмас. (душман → ёв/ганим → рақиб → таниш/бетараф → ўртоқ → дўст)*

В) Таркибида камаювчи ёйиқ макроградуонимик қатор аъзолари қатнашган мақоллар:

➤ *If you try to please all you will please none. (all → every/each → some → any → a/an/one → no/none)* ➤ *Ақлдан эл рози, Аҳмоқдан дил норози. (доно → оқил → зеҳли → ақли → гўсхўр → тентак → аҳмоқ/ақлсиз → нодон → телба/жинни)*

С) Таркибида аралаш ёйиқ макроградуонимик қатор аъзолари қатнашган мақоллар:

➤ *Hear all, see all, say nowt, tak' all, keep all, gie nowt, and if tha ever does owt for nowt do it for thysen. (Hear all, see all, say nothing, take all, keep all, give nothing, and if you ever do anything for nothing do it for yourself.) (all → every/each → some → any → a/an/one → no/none)* ➤ *Аҳмоқдан – чақмоқ, Донодан – аҳмоқ. (телба/жинни → нодон → аҳмоқ/ақлсиз → тентак → гўсхўр → ақли → зеҳли → оқил → доно)*

➤ *A wise enemy is better than a foolish friend. (brilliant → wise → canny/sensible → clever → crazy → fool → absurd → stupid → asinine → insane/mad/idiot, enemy/foe → acquaintance/neutral)* ➤ *Дўсти нодондан душмани доно яши. (дўст → ўртоқ → таниш/бетараф → рақиб → ёв/ганим → душман, телба/жинни → нодон → аҳмоқ/ақлсиз → тентак → гўсхўр)*

friend)

→ *ақлли* → *зеҳнли* → *оқил* → *доно*)

Юқорида таркибида аралаш ёйиқ макроградуонимик қатор аъзолари қатнашган мақолларга мисол сифатида келтирилган инглиз тилидаги биринчи мисолда сўзларнинг тарихий вариантлари қатнашган бўлиб, инглиз халқининг мулоқотида ҳозиргача унинг ушбу кўриниши қўлланилади.

Инглиз ва ўзбек тилларининг иккисида ҳам таркибида ҳам йиғиқ, ҳам ёйиқ макроградуонимик қатор аъзолари қатнашган мақоллар учрайди, масалан:

➤ *A good word for a bad one is worth much and costs little.* *дароздан яхши.* (*доно* → *оқил* → *excellent* → *good* → *normal* → *bad* / *зеҳнли* → *ақлли* → *гўсхўр* → *тентак* → *ill* → *evil*, *much/many* → *average* → → *аҳмоқ/ақлсиз* → *нодон* → *little / few*) *телба/жсинни, пакана* → *ўртача* → *дароз*)

Хулоса қилиб айтганда, лексик градуонимиянинг бир тури бўлган макроградуонимия турли тил оилаларига мансуб инглиз ва ўзбек тилларининг паремиологик таркибида кўп учрайди. Хусусан, ҳар икки тилда ҳам макроградуонимиянинг ўсувчи ва камаювчи турларидан ташқари аралаш тартибда жойлашувини ҳамда бир нечта макроградуонимик қаторнинг аъзоларини ўз таркибида сақлаган мақоллар ҳам мавжуд.

Адабиётлар:

1. Abdullayeva N.E. Dictionary of English and Uzbek National Proverbs Containing Graduonyms/Graduonim komponentli ingliz va o‘zbek xalq maqollari lug‘ati. – T.: Nurafshon Business, 2019.
2. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. Монография. – Т.: Фан, 1995.

3. Джумабаева Ж.Ш. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия. Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Т., 2016.